

Tomasz Klusek

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW

Produkcyjno-ekonomiczne zróżnicowanie gospodarstw o różnych kierunkach zmian obszarowych

Wstęp

Przekształcenia strukturalne są jednym z ważniejszych elementów polityki państwa w stosunku do rolnictwa. Najważniejsze czynniki wpływające na zmiany strukturalne w rolnictwie to: zmniejszenie liczby zatrudnionych, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej na obszarach wiejskich oraz zmiana liczby i struktury obszarowej gospodarstw. Obszar gospodarstwa rolnego w istotny sposób współdecyduje o potencjale produkcyjnym, stopniu efektywności kapitału i pracy oraz wysokości uzyskiwanych dochodów. Sytuacja na rynku ziemi jest wskaźnikiem zainteresowania rolników rozwijaniem produkcji. Proces powiększania gospodarstw świadczy o proprodukcyjnym nastawieniu i rozwojowym charakterze gospodarstw. Zjawisko zmniejszania powierzchni UR, w przypadku części gospodarstw, może oznaczać zapoczątkowanie (lub kontynuację) procesu ich likwidacji¹.

Celem opracowania jest próba przedstawienia sytuacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw na tle przemian obszarowych. Za główne kryterium do oceny zróżnicowania badanej zbiorowości przyjęto kierunek zmian obszarowych w latach 1992–1996, wyodrębniając trzy grupy gospodarstw:

- grupa I – gospodarstwa, które powiększyły obszar,
- grupa II – gospodarstwa, które zmniejszyły obszar,
- grupa III – gospodarstwa o stabilnej powierzchni.

---

¹Według wyników powszechnego spisu rolnego 1996, w latach 1990–1996 ubyło 97 tys. gospodarstw. W okresie tym 14,3% indywidualnych gospodarstw rolnych zwiększyło, a 5,7% zmniejszyło powierzchnię użytkowanych gruntów. W rezultacie zachodzących zmian nastąpił wzrost średniej powierzchni gospodarstw z 6,3 ha w 1990 roku do 7,0 ha w roku 1996.

Podstawowym źródłem informacji wykorzystanym w opracowaniu są dane empiryczne pochodzące z badań przeprowadzonych w 1992 i 1996 roku² na próbie 261 gospodarstw indywidualnych funkcjonujących na obszarze czterech makroregionów: stołecznego, środkowozachodniego, północnego i południowo-wschodniego.

Struktura obszarowa i obrót ziemią

Ziemia jako podstawowy czynnik produkcji rolnej w istotny sposób współokreśla sposób gospodarowania i charakter gospodarstwa, a przez to również jego efektywność i konkurencyjność. Najistotniejszymi elementami rozstrzygającymi te kwestie są: zasoby ziemi, ich jakość oraz relacja między ziemią a pozostałymi czynnikami produkcji. Podstawowe informacje dotyczące czynnika ziemi przedstawiono w tabeli 1.

W 1992 roku w badanej próbie przeważały gospodarstwa o powierzchni do 10 ha UR (62,1%). Najmniej było gospodarstw obszarowo największych (powyżej 15 ha UR). W wyniku obrotu ziemią w latach 1992–1996 nastąpił wzrost przeciętnej powierzchni gospodarstwa średnio o 7,9% (16,9% gospodarstw powiększyło obszar). Wyraźnie wzrosła powierzchnia gospodarstw, które już w roku wyjściowym były największe. Gospodarstwa ponad 15 ha zwiększyły bowiem przeciętnie obszar UR o 4,49 ha, czyli o 26,7%. Dla gospodarstw 10–15 ha było to tylko 0,21 ha (1,8%). Gospodarstwa z dwu pierwszych grup obszarowych (do 5 ha i 5–10 ha) ograniczyły powierzchnię³.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, w obrocie ziemią uczestniczyły gospodarstwa ze wszystkich grup obszarowych, ale największą aktywność w tym zakresie wykazywały gospodarstwa o większym obszarze. Bilans dokonanych zmian (powiększeń i zmniejszeń obszaru UR) był dodatni, o czym świadczy wzrost średniej powierzchni gospodarstwa i zwiększenie udziału gospodarstw o największym obszarze (powyżej 15 ha UR). Zmiany te dokonały się „kosztem”

---

²Zasady doboru gospodarstw, zastosowaną technikę losowania oraz sposób obliczania podstawowych kategorii produkcyjno-ekonomicznych przedstawiono w opracowaniu S. Stańko: Wybrane elementy metody badań w 1996 roku [w:] Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich i jego tendencje w gospodarce rynkowej w Polsce. Warszawa 1998, s. 219–225.

³S. Stańko, T. Klusek: Poziom ekonomiczny gospodarstw a zmiany ich struktury obszarowej. [w:] *Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim*. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Rolnictwo 53, część I. Wyd. Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu. Poznań 1999, s. 97–114.

Tabela 1

Podstawowe informacje o czynniku ziemi w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	I	II	III	ogółem
Liczba gospodarstw	44	22	195	261
Przeciętna powierzchnia ogólna gospodarstwa w ha				
1992	11,88	11,70	9,43	10,03
1996	18,08	8,61	9,43	10,82
Przeciętna powierzchnia gospodarstwa w ha UR w 1996 r.	16,44	7,66	8,56	9,82
Udział gospodarstw do 5 ha UR (%)				
1996	9,1	27,3	34,9	29,5
1996:1992	-11,4	+9,1	0,0	0,0
Udział gospodarstw 5–10 ha UR (%)				
1996	18,2	40,9	31,3	29,9
1996:1992	-20,4	+18,2	0,0	-2,7
Udział gospodarstw 10–15 ha UR (%)				
1996	18,2	31,8	21,0	21,8
1996:1992	-9,1	-4,6	0,0	-2,0
Udział gospodarstw powyżej 15 ha UR (%)				
1996	54,5	0,0	12,8	18,8
1996:1992	+40,9	-22,7	0,0	+4,7
Przeciętny obszar (ha UR) gospodarstwa, który wg opinii rolników zapewniłby wystarczający poziom dochodów	38,37	18,55	24,79	26,65
Udział rolników, którzy w najbliższych 1–5 latach przewidują (%):				
– zwiększyć obszar	54,6	13,6	20,5	25,3
– nie zmieniać obszaru	40,9	54,6	63,6	59,4
– zmniejszyć obszar	4,5	4,6	3,1	3,4
– pozostawić odłogiem	0,0	0,0	0,5	0,4
– zlikwidować gospodarstwo	0,0	13,6	7,7	6,9
– przekazać następcy	0,0	13,6	4,6	4,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań wykonanych w ramach realizacji projektu badawczego (grant nr 5 PO6J02208).

gospodarstw ze środkowych grup obszarowych, których udział w badanym okresie miał tendencję spadkową.

Warto podkreślić, że przemiany w strukturze obszarowej w części gospodarstw były skorelowane z przemianami w zasobach pracy i kapitału, co sprzyjało optymalizacji relacji między zasobami czynników produkcji.

Zmienne były opinie rolników na temat powierzchni własnego gospodarstwa. Ponad połowa kierowników gospodarstw uważała, że jest ona odpowiednia i w ciągu najbliższych 1–5 lat nie widziała potrzeby ani jej zwiększenia, ani zmniejszenia (za taką opcją opowiedziało się 40,9% rolników z grupy I, 54,6% z grupy II i 63,6% z grupy III). Wśród pozostałych przeważali rolnicy uznający swoje gospodarstwo za zbyt małe, 25,3% rolników planowało je powiększyć (dokupić lub zwiększyć dzierżawę ziemi). Taki zamiar wyraziła ponad połowa rolników, którzy już wcześniej powiększyli swoje gospodarstwa (grupa I). Zaledwie 3,4% rolników zamierzało w najbliższym okresie zmniejszyć powierzchnię użytkowanych gruntów, a 6,9% zadeklarowało zamiar pozbycia się gospodarstwa.

Rolnicy pytani o to, jaki obszar użytków rolnych zapewniłby ich gospodarstwom odpowiedni poziom dochodu, odpowiadali, że przeciętnie gospodarstwo o powierzchni od 18,55 ha (II grupa) do 38,37 ha UR (grupa I) spełniłoby takie wymogi.

Poziom i struktura produkcji

Z analizy struktury produkcji (tab. 2) wynika, że w gospodarstwach dominujące znaczenie miała produkcja zwierzęca. Produkcja roślinna, której wartość w żadnej z wyodrębnionych grup nie przekraczała 30% wartości produkcji końcowej brutto w wielu przypadkach miała charakter produkcji surowcowej na potrzeby własne gospodarstw rolnych. Jeśli chodzi o poszczególne gałęzie produkcji, to istotną cechą wyróżniającą wszystkie grupy był wysoki udział bydła w produkcji zwierzęcej (ponad 40% wartości produkcji końcowej brutto) oraz okopowych w produkcji roślinnej (średnio ponad 12%).

Produkcja zwierzęca miała również dominujące znaczenie w przypadku produkcji towarowej gospodarstw. Pochodziło z niej średnio prawie 3/4 uzyskanej przez gospodarstwa wartości produkcji towarowej brutto. Udział gospodarstw bez produkcji towarowej w całej badanej zbiorowości był stosunkowo niewielki i wynosił 6,5%. Najwięcej takich gospodarstw odnotowano w grupie II – ponad 1/4 gospodarstw tej grupy nie sprzedawała żadnych produktów.

Tabela 2
Różnicowanie poziomu i struktury produkcji

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	I	II	III	średnio
Produkcja końcowa brutto (zł) na gospodarstwo	31 260	8 530	14 985	17 185
Udział produkcji roślinnej w produkcji końcowej brutto (%)	29,2	19,2	24,5	25,7
Udział w produkcji końcowej brutto (%)				
– zbóż	12,4	7,4	5,9	8,0
– okopowych	14,2	10,5	11,6	12,4
– warzyw i owoców	2,5	1,3	3,3	2,9
– bydła	40,5	43,0	41,4	41,2
– trzody chlewnej	24,8	32,3	30,0	28,5
Produkcja towarowa brutto (zł) na gospodarstwo	28 485	6 459	12 948	15 021
Udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej brutto (%)	29,5	19,6	24,4	25,9
Udział gospodarstw (%)				
– bez produkcji towarowej	2,3	27,3	5,1	6,5
– bez towarowej produkcji zwierzęcej	6,8	31,8	10,3	11,5
– bez towarowej produkcji roślinnej	22,7	59,1	35,9	35,6

Źródło: Jak w tabeli 1.

Gospodarstwa z wszystkich wyodrębnionych grup miały trudności ze sprzedażą swoich produktów. Taka sytuacja wystąpiła w ponad 30% gospodarstw. Trudności ze sprzedażą w głównej mierze odnosiły się do takich produktów, jak ziemniaki i trzoda chlewna. Udział gospodarstw, które miały zapewnionego odbiorcę był mniejszy i wynosił 20%. Najlepsza sytuacja w tym zakresie wystąpiła w grupie I, gdzie 36,4% gospodarstw miało zapewniony zbył.

W całej badanej zbiorowości gospodarstw jedynie 7,7% specjalizowało się w produkcji. Najwięcej takich gospodarstw (18,2%) znalazło się w grupie I.

Sytuacja ekonomiczna (dochodowa) gospodarstw

Z przedstawionych w tabeli 3 danych wynika, że w 1996 roku pod względem wielkości uzyskiwanego dochodu dyspozycyjnego badane gospodarstwa dzieliły się na dwie grupy. Jedną, o wyższych w stosunku do średniej wskaźnikach tworzyły gospodarstwa o dodatnim bilansie zmian obszarowych (grupa I), drugą

Tabela 3

Zróżnicowanie dochodu dyspozycyjnego w gospodarstwach w 1996 r. (w zł)

Wyszczególnienie	Dochód dyspozycyjny brutto			Dochód dyspozycyjny netto		
	na gospodarstwo		na osobę	na gospodarstwo		na osobę
	ogółem	w tym z działalności rolniczej		ogółem	w tym z działalności rolniczej	
Grupy gospodarstw						
I	21 048	15 413	4 431	16 577	10 943	3 490
II	10 596	4 562	2 841	9 317	3 283	2 498
III	15 262	7 374	3 492	13 034	5 145	2 983
Grupy obszarowe (w ha UR)						
do 5 ha	12 791	3 466	3 420	11 720	2 396	3 134
5–10 ha	13 693	6 205	3 087	11 877	4 389	2 677
10–15 ha	14 796	8 551	3 207	12 186	5 941	2 641
15 i więcej ha	25 065	19 546	4 993	19 217	13 698	3 828
Przeciętnie	15 844	8 492	3 617	13 276	5 888	3 032

Źródło: Jak w tabeli 1.

gospodarstwa o bilansie ujemnym i gospodarstwa o stabilnej powierzchni (grupy II i III). Grupy te różniły się zarówno pod względem poziomu, jak i struktury uzyskiwanego dochodu dyspozycyjnego⁴.

Dochód dyspozycyjny brutto w gospodarstwach z grupy I był wyższy od przeciętnego o 32,8% i prawie 2-krotnie przewyższał dochód uzyskany przez gospodarstwa z grupy II. W przypadku dochodu z działalności rolniczej różnice te były znacznie większe.

W strukturze ich dochodu dyspozycyjnego netto dominowały dochody z działalności rolniczej, które stanowiły 66% dochodów (tab. 4). Dla większości gospodarstw tej grupy działalność rolnicza była głównym lub wyłącznym źródłem utrzymania rodzin. Odwrotna sytuacja miała miejsce w pozostałych dwu grupach, gdzie dominowały dochody spoza gospodarstwa, których udział wynosił odpowiednio 64,8% (grupa II) i 60,5% (grupa III). Taka struktura dochodów świadczy o utracie rolniczego charakteru gospodarstw i znacznym uzależnieniu od źródeł zewnętrznych (praca zarobkowa, świadczenia socjalne).

⁴Sposób obliczania tej kategorii podano w opracowaniu S. Stańko: Wybrane elementy metody badań w 1996 roku. [w:] *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich i jego tendencje w gospodarce rynkowej w Polsce*. Warszawa 1998, s. 224.

Tabela 4

Struktura dochodu dyspozycyjnego netto w gospodarstwach w 1996 r. (w %)

Wyszczególnienie	Dochody z działalności rolniczej	Dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej	Dochody spoza gospodarstwa wg źródeł			
			z pracy poza gospodarstwem	świadczenia socjalne		inne ⁵
				renty i emerytury	zasiłki	
Grupy gospodarstw						
I	66,0	0,0	12,4	20,1	1,1	0,4
II	35,2	2,3	24,7	35,0	2,8	0,0
III	39,5	2,3	25,0	28,8	3,0	1,4
Grupy obszarowe (w ha UR)						
do 5 ha	20,44	1,03	38,70	36,45	3,36	0,02
5–10 ha	36,96	2,98	26,78	29,56	2,74	0,98
10–15 ha	48,76	0,52	19,00	25,50	2,36	3,86
15 i więcej ha	71,28	3,30	5,10	18,17	1,87	0,28
Przeciętnie	44,35	2,07	22,43	27,44	2,59	1,12

Źródło: Jak w tabeli 1.

W 1996 roku dochody z działalności rolniczej stanowiły mniej niż połowę dochodów dyspozycyjnych badanych gospodarstw. Ponad 81% gospodarstw posiadało dodatkowe źródła dochodów⁶. Udział gospodarstw uzyskujących dodatkowe dochody w poszczególnych grupach był zbliżony i wahał się od 72,7% (grupa II) do 83,6% (grupa III).

Wśród dodatkowych źródeł dochodu dominowały renty i emerytury, dostarczające przeciętnie 27% dochodu dyspozycyjnego. Prawie równie istotnym jak świadczenia socjalne źródłem dochodów pozarolniczych była praca poza gospodarstwem. Pochodziło z niej ponad 22% dochodu dyspozycyjnego. Dochody uzyskiwane z pracy zarobkowej rzutowały w znacznym stopniu na sytuację dochodową gospodarstw z II i III grupy, gdzie stanowiły 1/4 dochodu dyspozycyjnego.

W badanych gospodarstwach tylko 2% dochodów pochodziło z pozarolniczej działalności gospodarczej. Działalności takiej nie prowadziło żadne z gospodarstw zakwalifikowanych do grupy I. W dwu pozostałych grupach udział ten wynosił 2,3%. Pozarolnicza działalność gospodarza miała więc znaczenie marginalne.

⁶W 73,2% gospodarstw były osoby pobierające renty lub emerytury, a w przypadku 46,4% gospodarstw członkowie rodzin pracowali stale lub sezonowo poza gospodarstwem.

Efektywność gospodarowania

Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw rolnych zależy między innymi od wyposażenia w czynniki produkcji (ziemię, pracę, kapitał) i ich wzajemnych relacji. Ich suma i relacje między nimi stanowią o potencjale produkcyjnym gospodarstwa.

Efekty osiągane z jednostki pracy, ziemi i kapitału w przypadku poszczególnych grup gospodarstw były wyraźnie zróżnicowane. Przy ocenie efektywności wykorzystania poszczególnych czynników wytwórczych jako miarę efektów działalności gospodarczej przyjęto kategorie brutto produkcji końcowej i dochodu rolniczego (tab. 5).

W ujęciu całościowym najlepiej prezentowały się gospodarstwa należące do grupy I, które wykazywały wyraźną przewagę nad pozostałymi grupami we wszystkich przedstawionych przekrojach, przekraczając wartości średnie dla całej populacji. Najgorsze wskaźniki zarówno w przypadku produktywności, jak i dochodowości zasobów uzyskały gospodarstwa zaliczone do grupy II.

Przewaga gospodarstw z I grupy nad grupą II w zakresie produktywności wyrażonej poziomem produkcji końcowej na 1 ha UR była 1,7-krotna, a w przeliczeniu na jednostkę siły roboczej 3,2-krotna. W przypadku uzyskanego dochodu rolniczego różnice te były jeszcze wyższe i wynosiły odpowiednio 1,9 i 3,6.

Tabela 5
Zróżnicowanie produktywności i dochodowości zasobów

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	I	II	III	średnio
Produkcja końcowa brutto w zł:				
Na 1 ha UR	1 901	1 114	1 751	1 750
Na jednostkę pełnozatrudnionej siły roboczej (j.p.s.r.)	16 540	5 201	8 612	9 764
Na jednostkę wartości brutto środków trwałych	0,29	0,19	0,22	0,24
Dochód rolniczy brutto w zł:				
Na 1 ha UR	870	445	839	821
Na jednostkę pełnozatrudnionej siły roboczej (j.p.s.r.)	7 565	2 077	4 126	4 580
Na jednostkę wartości brutto środków trwałych	0,13	0,08	0,11	0,11

Źródło: Jak w tabeli 1.

Zasadniczym źródłem przewagi gospodarstw z I grupy nad pozostałymi był bardziej intensywny system użytkowania gruntów i wyższa intensywność produkcji (wyrażona ilością stosowanych nakładów). W gospodarstwach tych większy był udział gałęzi bardziej intensywnych w strukturze zasiewów. Wyższy poziom plonów i inna struktura produkcji spowodowały, że gospodarstwa te osiągały lepsze wyniki produkcyjne i dochodowe, a w rezultacie wyższą efektywność wykorzystania posiadanych zasobów (ziemi, siły roboczej i środków trwałych).

Plany respondentów dotyczące zmian sposobu gospodarowania w nowych warunkach

Zmiana społeczno-ekonomicznych warunków funkcjonowania po 1989 r. postawiła gospodarstwa chłopskie w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej. Ma to potwierdzenie w ocenie sytuacji dochodowej przedstawionej przez rolników.

Jedynie 10,7% rolników wyraziło pogląd, że dochody jakimi dysponowali w 1996 roku były w porównaniu z 1992 rokiem większe. Ponad 44% uważało,

Tabela 6

Opinie rolników na temat sytuacji ekonomicznej prowadzonych gospodarstw⁷

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw			
	I	II	III	średnio
Udział gospodarstw, którym po 1992 r. gospodarowało się (%):				
– znacznie lepiej	2,3	9,1	1,5	2,3
– nieco lepiej	22,7	4,5	9,7	11,5
– tak samo	20,5	9,1	22,6	21,1
– nieco gorzej	27,3	22,7	20,5	21,8
– znacznie gorzej	20,5	50,0	34,9	33,7
Udział gospodarstw, w których wg opinii rolników osiągnięto w 1996 r. w stosunku do 1992 r. (%):				
– dochody większe	15,9	22,7	8,2	10,7
– dochody na podobnym poziomie	29,5	27,3	50,3	44,8
– dochody niższe	54,6	45,5	41,5	44,1

Źródło: Jak w tabeli 1.

⁷W tabeli pominięto wypowiedzi osób, które nie miały wyrobionej opinii na temat sytuacji ekonomicznej prowadzonych gospodarstw.

że były one takie same lub mniejsze. Najbardziej pesymistyczni w swojej ocenie byli rolnicy z gospodarstw I grupy, w których głównym źródłem dochodów była działalność rolnicza.

Rolnicy – zapytani, jak powinni postępować, aby poprawić swoją sytuację – spośród przedstawionych im możliwości najczęściej wybierali: szukanie dodatkowych źródeł dochodów poza własnym gospodarstwem (58,2%), szukanie możliwości poprawy we własnym gospodarstwie (46,7%) i tworzenie organizacji zajmujących się zaopatrzeniem, zbytem i przetwórstwem płodów rolnych (39,5% wskazań).

Mimo złej sytuacji rolnictwa i gospodarstw, ponad połowa rolników inwestowała w swoje gospodarstwa lub planowała takie inwestycje. W latach 1992–1996 działalność inwestycyjną podejmowało 88,6% gospodarstw z grupy I, 45,5% gospodarstw z grupy II i 63,1% gospodarstw z grupy III. Licząca się część rolników (31,3%) była zainteresowana powiększaniem potencjału produkcyjnego, 18,4% planowało zmiany w organizacji produkcji, 12,5% zmianę kierunku produkcji, a 3,1% podjęcie pozarolniczej działalności gospodarczej. Postawy około 1/3 respondentów ocenić można jako zachowawcze.

Planowane i dokonane zmiany świadczą o poszukiwaniu przez gospodarstwa sposobu dostosowania się do nowej sytuacji, a ich celem jest zwiększenie pewności działania. Podejmowane inwestycje, podobnie jak zamierzenia rolników odnośnie przyszłości gospodarstw, świadczą o skali zainteresowania kontynuacją i rozwojem produkcji rolniczej.

Tabela 7

Wypożyczenie w środki trwałe i działalność inwestycyjna gospodarstw

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw		
	I	II	III
Wartość brutto środków trwałych (zł):			
– na gospodarstwo	109 008	43 879	66 772
– na 1 ha UR	6 631	5 728	7 800
– na osobę pełnozatrudnioną	57 676	26 755	38 375
Udział w wartości ogółem środków trwałych (%):			
– maszyn i urządzeń technicznych	47,2	22,6	30,6
– budynków i budowli	43,5	63,9	59,1
Udział gospodarstw posiadających ciągniki (%)	79,5	45,5	63,6
Odsetek gospodarstw, które w latach 1992–1996 prowadziły działalność inwestycyjną (%)	88,6	45,5	63,1

Źródło: Jak w tabeli 1.

Podsumowanie

Zmiana społeczno-ekonomicznych warunków funkcjonowania po 1989 roku postawiła rolników i ich gospodarstwa w nowej sytuacji ekonomicznej i finansowej. Zdecydowana większość gospodarstw chłopskich nie zdołała się przystosować do nowych warunków. Pozbawione osłony słabe jednostki zostały poddane przyspieszonej degradacji i procesowi dekapitalizacji majątku. Rodzinne gospodarstwa chłopskie są strukturalnie słabo przygotowane do nowych reguł gospodarowania, a w gospodarce rynkowej liczy się siła ekonomiczna i zdolność aktywnego zachowania się na rynku.

Z obserwacji i wyników badań wielu autorów wynika, że istnieje duże zróżnicowanie gospodarstw indywidualnych. Zróżnicowanie to wykazuje tendencję do pogłębiania się. Mamy więc do czynienia z procesem polaryzacji gospodarstw zarówno w zakresie obszaru i uzyskiwanych wyników, jak i możliwości rozwojowych.

W latach 1992–1996 właściciele badanych gospodarstw wykazywali zróżnicowaną skłonność do zmian obszarowych, jednak znacząca ich część zdecydowała się na powiększenie zasobu posiadanych gruntów. Właściciel co czwartego gospodarstwa, uważając je za zbyt małe, planował jego powiększenie przez zakup lub dzierżawę gruntów w przyszłości. Istotną cechą przemian struktury obszarowej w tym okresie był przyrost liczby gospodarstw dużych i koncentracja ziemi w tej grupie.

Wyniki badań wskazują, że zmiany w zasobach ziemi są czynnikiem mającym istotny wpływ na zmiany w potencjale produkcyjnym, organizacji i wynikach ekonomicznych gospodarstw. Gospodarstwa, które w badanym okresie powiększyły obszar, w większym stopniu reagowały na zmieniające się warunki gospodarowania, były silniejsze ekonomicznie i lepiej wyposażone technicznie, a uzyskiwane przez nie dochody przewyższały znacznie wartości przeciętne dla całej próby.

Zdecydowanie najslabiej prezentowały się gospodarstwa, które w badanym okresie zmniejszyły obszar użytkowanych gruntów. Charakteryzowały się one najslabszym wyposażeniem technicznym, niską towarowością i dużym uzależnieniem od zewnętrznych źródeł dochodów. Znaczna część tych gospodarstw w najbliższej przyszłości – jak wynika z wypowiedzi ich właścicieli – ulegnie likwidacji.

Literatura

- STAŃKO S., 1998: Wybrane elementy metody badań w 1996 roku. [w:] *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich i jego tendencje w gospodarce rynkowej w Polsce*. Warszawa, s. 219–225.
- STAŃKO S., KLUSEK T., 1999: Poziom ekonomiczny gospodarstw a zmiany ich struktury obszarowej. [w:] *Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Rolnictwo 53, część I*. Wyd. Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu. Poznań, s. 97–114.
- Powszechny Spis Rolny 1996: *Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych*. GUS, Warszawa 1998.
- Roczniki Statystyczne GUS.

Productive and Economic Differentiation of Holdings with Different Direction of Changes in their Farm Area

Abstract

This paper presents an analysis of production and economic situation of individual farms choosing different directions of evolution in their area size. The analysis is based on the empirical data obtained from individual farms surveyed in the years 1992 and 1996. Studied farms represent four macroregions, i.e. capital, north-eastern, northern and central-western macroregions. Holdings were classified into three groups: the ones increasing their area, decreasing their area and not changing their area.

Research results show that changes in farms' structure according to the acreage considerably influence the economics and effectiveness of the farms. The data indicates that the holdings expanding their area generally are better equipped with fixed assets and generate higher level of income comparing with its average level. They have more potentials for preservation and future development. The holdings reducing their acreage are worse outfitted with fixed assets and reach lower level of income that is earned predominantly from off-farm activity. Reducing farm area, some of the latter make first steps towards the farm closure in the near future.

Operators of major part of examined holdings have not been interested in increasing the farmland area waiting for signs of improvement in Polish agriculture.